

ELIGIJUS RAILA – Lietuvos kultūros istorijos tyrinėtojas,
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojas.

1914-tieji: paskutinė Lietuvos vasara

ELIGIJUS RAILA

XIX šimtmetis atrodė truks amžinai. Erdvė ir laikas priklausė didžiosioms valstybėms. Rusijos, Vokietijos, Anglijos, Habsburgų ir Otomanų monarchijos dalijosi pasaulio politinį žemėlapi, ir šis žemėlapis buvo giliai įsirėžęs į europiečio savimone. Kadaisė Vienos kongreso nulemtas valstybių gyvenimas tekėjo srauniai ir tolygiai. Tą palaimingą europiečio būseną tiksliai nusakė Stefanas Zweigas: „Kai pabandau įsivaizduoti laiką prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kada užaugau, rasti parankią formulę, tai manau, kad taikliausiai jį galėčiau apibūdinti taip: tai buvo saugumo aukso amžius. Rodos, viskas mūsų beveik tūkstančio metų senumo Austrijos monarchijoje buvo sukurta ilgam, o pati valstybė-aukščiausias šio pastovumo laidas.“

Nepaisant valstybinio pasaulio pasidalijimo, Europa Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse buvo tautų Europa, įgavusi daugybę tautinių kultūrų pavidalų. Iš Europą vienijančių politinių institucijų tebebuvo likusi tarptautinė teisė. Tačiau ir ji neapsaugojo pasaulio nuo didžiosios katastrofos, kuri daugeliui įsirėžė į atmintį kaip visuotinis civilizacijos sukrėtimas, palikęs gilius pėdsakus ir individo atmintyje, ir tautų likimuose, ir egzistencinėje žmonijos sveikatoje. Iš esmės Pirmasis pasaulinis karas ir jo išgyvenimai suteikė Europai naują kultūrinę patirtį, kuri išsiliejo ir literatūroje, ir menuose, ir filosofinėje mintyje. Juk Gertruda Stein taikliu „prarastosios kartos“ apibrėžimu nusakė ištisos kūrėjų generacijos dvasinę būseną, užgimusią liepsnojančiuose karo frontuose ir rūkstančiuose miestų griuvėsiuose. Oswald

Spengler, įžvalgiai užbaigęs savo epochinį darbą Didžiojo karo išvakarėse, po trijų metų paskelbė apie Europos mirtį. Visa tai liudijo apie brėkstančią pesimizmo viziją: Europa prarado saugumo jausmą. Parafrazuojant Erichą Mariją Remarką, civilizacinę Vakarų Europos kategoriją pakeitė karinis Vakarų fronto terminas. Žinoma, Vakarų fronte ne viskas kvepėjo mirtimi, apie ką liudytų šauniojo kareivio Šveiko nuotyčiai, tačiau kultūriniai ir literatūriniai pradimai buvo negrįžtami. Austrai prarado Georgą Traklį, kuris iš arti išvydęs sumaitotas karo aukas, apimtas depresijos 1914 metų lapkritį nusižudė Krokuvos ligoninėje. Prancūzai prarado Guillaume'ą Apollinairą, kuris 1916 metais granatos sužeistas į galvą ir netekęs sveikatos, mirė nuo ispaniško gripo, iki karo pabaigos telikus dviems dienoms. Katalikų Bažnyčia neteko popiežiaus Pijaus X, mirusio 1914 metų rugpjūčio 20 dieną. Jis ilgai sirgo po infarkto, o Pirmojo pasaulinio karo įvykiai tapo paskutiniu jo gyvenime sukrėtimu. Lenkai neteko Karolinos Kózkos, kuklios šešiolikmetės Wal-Rudos kaimo mergaitės, kuri gindamasi nuo ją bandžiusio išprievartauti rusų armijos kareivio buvo sužeista į kaklo arteriją ir mirė nukraujavusi. Jos kūną parapijiečiai rado po dviejų savaičių. O po septyniadešimties metų ji tapo kankine ir viena iš Lenkijos palaimintųjų. Lemkų dvasinis vadovas stačiatikių kunigas Maksimas Sandowyczius 1914 metų rugsėjo 6 dieną, įtarus rusofilų organizacijų kūrimu Galicijoje, austrų buvo sušaudytas Gorlicės kalėjime. Vengrai neteko Oszkaro Jordano, garsaus alpinisto ir aukštikalnių slidininko, kuris gavęs šaukimą į kariuomenę, nusižudė, tokiu būdu pasirinkdamas pačią juodžiausią mirties viršukalnę. Prancūzai dar neteko žymaus politiko, socialistų partijos lyderio Jeano Jaureso, kurį 1914 metų liepos 31-ąją Paryžiaus kavinėje *Croissant* nušovė nacionalistas iš Elzaso ir Lotaringijos lygos Raoul Villaine, vėliau pripažintas psichiškai nesveiku žmogumi. Tam tikra prasme netektis ištiko ir visą literatūros pasaulį: tais metais literatūrinė Nobelio premija nebuvo įteikta. Šie mano pateikti pavyzdžiai ne tiek pratęsia Pirmojo pasaulinio karo martirologinį sąrašą, kiek pateikia apibendrintą Europos tautų istorinės atminties išklotinę. Šie skaudūs pradimai ir tragizmu persmelkti įvykiai yra tapę neatsiejama kultūros istorijos dalimi. Per daugelį metų giliai įsirižę europiečių savimonėje jie tapo prasminiais kultūriniais „krešuliais“.

O kas yra išlikę lietuviškoje atmintyje, bandančioje atsigręžti į Pirmojo pasaulinio karo epochą? Ką Lietuva šiame istorijos tektoniniame lūžyje prarado ir ko neteko? O gal priešingai-tyliai rinko sudaužytų imperijų šukes,

kad atlaisvintame pasaulio plote galėtų užveisti savo valstybės sodą? Juk turbūt dažnam Tėvynės mylėtojui atrodo, kad būtent šioje griausmingoje epochoje buvo pasodintas nepriklausomos Lietuvos valstybės daigas, nuo kurio būsimeji Vasario 16-osios akto signatarai neatsitraukė per visas karo negandas. Gal iš tiesų vertėtų paklausti: ką gi veikė būsimeji valstybės tėvai paskutinę Lietuvos vasarą? Paskutinę vasarą Rusijos imperijoje? Deja, ne apie visų veiklą išsamiai žinome. Vieni jų rašė dienoraščius, tad apie jų užmojus ir darbą galime sužinoti iš autentiškų puslapių, kitų žygiai perteikti jų bičiulių ar bendraminčių liudijimais, dar kitų gyvenimas žinomas tik iš šykščios enciklopedijų informacijos. Jeigu reikėtų rinktis pirmąjį dvidešimtuko (būtent tiek pasirašė Vasario 16-ios akta) herojų, tai vis tik, manyčiau, prasmingiausia būtų pradėti nuo daktaro Jono Basanavičiaus. Viena vertus, yra išlikęs jo paties rašytas dienoraštis, kuriame pamečiui ir padieniui surašyti jo gyvenimo nutikimai ir anuometiniai istorijos įvykiai. Kita vertus, būtent su Basanavičiaus asmenybe neišvengiamai siejamas Vasario 16-osios deklaracijos paskelbimas, o jo vardas yra tapęs Lietuvos valstybingumo simboliu. Basanavičiaus dienoraštis-tai ne tik asmeninių išgyvenimų, nuoskaudų ir atradimų liudijimas, bet tam tikra prasme ir Lietuvos ar lietuvių tautos ligos istorija. Kaip ir dera tautos patriarchui, neretai-pranašiška. Tad atsiverskime jo „gyvenimo kronikos ir nervų ligos istoriją“. O viskas prasidėjo nuo dūmų.

„1914 m. sausio 1 d. mano dienyne užrašyta: „Utinam sanus sim in proximo anno!“, tačiau nereikėjo ilgai laukti, kad šitas mano velijimas neišsipildytų. Kaipogi, jau 4 dienom praėjus, ištiko mane nauja nelaimė. Niškovskio hotelyje pradėjus krosnis šildyt akmeninėmis anglimis, mano nehermetiškoje, su plyšeliais tarp atskirų koklių krosnyje naktį sausio 5 d. priėjo smalkių, nuo kurių mane apsvaigusį, be sąmonės gulint iš ryto užtiko Jonas Luckevičius ir pašaukė gydytojus, kurie mane atgaivino. Tikra tuomet apsvaigimo priežastis dar nebuvo žinoma iki sausio 15 dienos, kada tas pats nuotykis naktyje nepasikartojo, tik didesniu mastabu: atgaivinti mane buvo jau kur kas sunkiau-turėta statyt už ausų dieles [...] Šitie nelaimingi priepuoliai neliko be įtekmės į tolimesnį mano likimą ir sveikatą: po ligos liko man – negalėjimas laisvai kalbėti ir omenies, kuri pirmiau buvo labai stipri, silpnumas, lengvas naujausių nuotykių užsimiršimas ir balso užkimimas (laryngitis). Metęs Niškovskio viešbutį ir A. Bulotos kalbinamas pas jį gyvent, persikėliau ir šiek tiek pasitaisęs iki balandžio 9 d.

gyvenau [...] Dar Vilniuje esant, kovo 29 d. buvo pasirodęs pirmą kartą pūslėje skaudėjimas; Kaunan dabartės važiuojant, ant menkų resorių brička, ypač mieste akmeninėmis brukuotomis gatvėmis, labai trunkė ir ėmė pūslėje, nors menkai, nuo trunkymo skaudėti. Vilniun atvykus pasirodė urinoje kraujas (haematuria) ir atsigulus bjaurios arythmijos. Sekančią visą dieną rodėsi kraujas su irritacija pūslėje, o arythmijos dūravo iki gegužės 2 d. Gegužės 6 d. „Academia litterarum Genevensis“ išrinko mane savo nariu ir garbės profesorium. Gegužės 25 d. haematuria vėl pasirodė, o 30 d. pasivaidino mano akims kambaryje nedidelis šūnytis, kurio tikrumoje nebuvo [...] O tuo tarpu, irritacijai pūslėje nesiliaujant ir [birželio] 27 d. vėl pasirodžius kraujui, aš, prieš kelias dienas gavęs užsienio paspartą, pradėjau kelionėn rengtis, kad davus savo pūslę peržiūrėti ir patirti kraujo pasirodymo priežastį. Liepos 6 d. atvykęs Berlynan, sekančią dieną apsilankiau pas d-rą Ernestą Franką [...], kur d-ras Pott ištyrinėjo uriną, kurioje rado leukocytų ir mikroorganizmų streptokokų; pūslės peržiūrėjimas (cystoskopia) parodė, kad joje esama akmenuko (lithiasis) valakiško riešuto didumo, kur darė pūslėje skaudėjimą ir varė kraują. Tai buvo pasekmė taip ilgai dūravusios *diathesis urica*, nuo kurios gydžiausi tiek kartų Karlsbade, o kuri dažnai smiltimis ir stambokais žvirgždais (gravelle) šlapime reiškėsi. Liepos 8 d. persikėliau į d-ro Franko sanatoriją [...] ir čia, dėlėi kilusio nuo cystoskopijos pūslėje skaudėjimo ant pilvo termoforą laikydamas, lovoje gulėjau ir ėmiau šiltas vannas; vidun nuo streptokokų vartojuo neohexal'į, be to, dar gėriau „Koenigl. Fachingen“ mineralį vandenį. 13 d. dar kartą cystoskopu pūslė tyrinėta ir perpjauta-praplatinta-urethra, kad galima būtų storoku lithotriptorium pūslėn įlįsti. Ganėtinai zonu uretrą rytais ir vakarais praplatinus ir žaizdai joje užgijus, 20 liepos dieną bandyta akmenuko sutriuškinimas-lithotripsia-daryti, tik morfijaus po oda įčirškinus, bet dėl didelio pūslės jautrumo nebuvo galima, turėjo būt atidėta kitai dienai. Vos 22 d. su pantopono suppositorium, scopolamino po oda įčirškinus, chloroformo narkoze padaryta lithotripsia-sutruškinta akmenukas, išvalyta nuo jo pūslė ir įstatyta jon nuolatinis (permanente) kateteris. Čia dabar gulint, mane dažnai lankydamo Berlyne beesas kun. J. Žilinskas, ką su dėkinga širdimi priimdavau; kartą po operacijos net rožių bukietą atnešė. Pastarąjį kartą d-ras Frank'as cystoskopu peržiūrėjo pūslę liepos 30 d. ir, kaip sakė, neradęs joje nė šmotelio akmenuko, tik konstatavo hyperaemiam cystae urinariae ir hypertrophiam prostatae.

Tuo tarpu, man sanatorijoj begulint, kilus karui tarp Austro-Vengrijos ir Serbijos, į jį įsimaišė ir Vokietija ir tą liepos 30 d. kaizeris Vilius II-sis apskelbė savo kariuomenės mobilizaciją prieš Rusiją [...]. Šiek tiek nuo sunkios operacijos atsigavęs, nors nepilnai pasitaisęs ir pasveikęs, sumaniau liepos 31 d. sanatoriją apleisti [...] Man tuo tarpu Vilniun sugrįžus, rugpjūčio m. ir vėliau teko dalyvauti įvairiuose karo iššauktuose lietuvių reikaluose, kaip, pav. [...] organizuojant „Lietuvių Draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti“ [...] Prisdینگint, kad Vilnius netaptų vokiečių apšaudytas, Mokslo Draugijos rankraščiai ir brangesni bibliotekos veikalai sukavota rūsiuose po Mokslo Draugijos butu Pranciškonų mūruose. Rugsėjo 15 d. Ad. Varnas pradėjo piešti mano paveikslą ir su pertraukomis spalį 3 d. pabaigė“.

Šioje vietoje derėtų pasakyti, kad Basanavičius nebuvo arčiausiai karo židinio atsidūręs lietuvis. Kol tautos patriarchas Berlyne galynėjosi su savo nesveika pūsle, vienas būsimas nepriklausomos Lietuvos politikas serbo Gavrilos Principo šūvį išgirdo labai aiškiai. Tai buvo Ernestas Galvanauskas, dar 1912 metais atvykęs traukiniu iš Lježo į Belgradą. Jis dirbo prancūzų-serbų bendrovėje, kuri prižiūrėjo topografijos ir braižymo darbų projektus. Kuomet 1914 metų rugpjūčio 13 d. Austrijos kariuomenė įsiveržė į Serbiją, Galvanauskui buvo patikėta bendrovės evakuacija. Su jos brėžiniais, išdu ir inventoriumi Galvanauskas, traukdamasis per Juodkalniją ir Albaniją, 1916 m. pasiekė Paryžių.

Iš Vasario 16-sios akto signatarų platesnių atsiminimų yra palikęs Petras Klimas. Štai ką jis rašo knygoje „Iš mano atsiminimų“: „1914 metų pavasarį išlaikęs visus juridinio fakulteto kvotimus [...] parvažiavau tėviškėn ir vėl paskendau ekonominėse ir filosofinėse studijose. Buvau tvirtai pasiryžęs pereiti į istorijos-filologijos fakultetą, nes nesijaučiau traukiamas į praktišką advokato darbą. Tuomet dar parašiau eilę straipsnių „Vilniaus Žinioms“ apie kooperaciją, kuri pradėjo interesuoti Lietuvos kaimą. Kiek vėliau pirmąją to darbo dalį (apie smulkiojo kredito draugijas) išleido atskira knygele Maskvos aukštųjų mokyklų moksleiviams lietuviams šelpti draugija (1915). Bet gražusis viduvasaris, svajonių kupinas, apsiniukė tamsiais debesimis.

Sarajevo šūvis kaimo idilijoje nuaidėjo tik pavėluotai, kaip tolimas duslus gandas. Radijo tada nebuvo, laikraščiai ateidavo neskubėdami. Bet miestelyje jau buvo jaučiamas kažkoks bruzdesys, ypačiai jautrūs buvo žydai. Pagaliau vietinis karo viršininkas jau skelbė šaukimus į kariuomenę. Manęs, berods, dar nelietė.

Apie prasidėjusį karą mes patyrėme tik iš „stuikų“ [prievolė važiuoti kur su vežimu], užvartų valsčiuje sužeistiesiems nuo Vištyčio ežero vežti į ligoninę. Taip pat plentais pradėjo gužėti kariuomenė į Vokietijos pusę. Vežimuose, berods, nereta buvo matyti ir palaidakasių „peteliškių“, kurios su parfumuotais karininkais tarytum skriejo į kokį seniai lauktą pokylį. Tas mirties ir aistrų mišinys maskavo valandos rimtį. Niekas netikėjo, kad visa tat galėtų ilgai užtrukti, o juoba kad visą pasaulį viršum kojomis išverstų. Ir kai Rusijos armija linksmai žygiavo į Prūsus, aš išvažiavau į Maskvą tęsti studijų“.

Klimo atsiminimų fragmentas gerai atskleidžia bendrą žmonių nusiteikimą. Žinoma, nerimas buvo užvaldęs visus, tačiau daugeliui atrodė, kad mirtinoji karo šmėkla aplenks Lietuvą, o jeigu ir bus kariaujama, tai kažkur labai toli, Europoje, na, gal dar Prūsuose, bet Rusijos kariuomenė greitai viską pergalingai užbaigsianti. Kaip rašė jau minėtas Klimas, „išvykau tad Maskvon, tikėdamas, kad karas būsiąs trumpas“. Panašiai galvojo ir Jonas Jablonskis, kuris, likus porai dienų iki karo, rašė sūnui Konstantinui: „[...] ketvirtadienį važiuosiu į Vilnių-čia vokiečių dar nėra...kai ateis, tikimės juos sumušti“. Tiesą pasakius, Rusijos kariuomenė dažnam lietuviui inteligentui nekėlė kažkokių priešišku emocijų. Panaši nuostata galiojo ir rusiškos valdžios atžvilgiu. Antai kunigas Juozas Breiva, karą sutikęs Dauguose, rašė, kad „karo išvakarėse lietuvis kaimietis jau nesijuto per daug nuskriaustas rusų valdžios, nes turėjome savo spaudą, galėjome savo sūnus mokyti. Atrodė, kad pilna laisvė ateis pamažu, palaipsniui, kad jai iškovoti nereikės kraujo ir vargo“. Galima būtų teigti, jog šimtmetis, praleistas Rusijos imperijoje, jau buvo tapęs egzistenciniu savimonės dėmeniu. Antai Šatrijos Ragana 1914 metų rugpjūčio 19 dienos laiške gydytojui, buvusiam „Varpo“ redaktoriui Juozui Bagdonui rašė: „Visas tas karės triukšmas kliudo lig šiol atrašyti Tamstai. Iš pradžios manėm, kad bematant vokiečiai mus užpuls, bet dabar, kaip mūsiškiams taip sekas, nusiraminom“. Gal terminas „sava/savi“ kalbant apie Rusijos kariuomenę ir nebūtų ypatingai tikslus apibrėžimas, tačiau visiškai „svetima“ ji irgi nebuvo. Tuo metu žmonėse kilusį nerimą sustiprino ir visuotinis saulės užtemimas, tarsi bylojantis apie besiantinančią pasaulinę katastrofą. Saulė visiškai užtemo 1914 metų rugpjūčio 21 dieną, ir šis gamtos kataklizmas buvo matomas visoje Šiaurės ir Rytų Europoje. Štai kaip atsiminimuose rašė Mykolas Čibiras: „Apie tą laiką įvyko visiškas saulės užtemimas, kurį aš mačiau pirmą kartą savo gyvenime. Tuo

momentu buvau kluone, ant šalinės; priiminėjau paduodamus man rugių pėdus nuo vežimo ir kroviau juos mindamas eilėmis. Staiga ėmė temti ir pasidarė tamsu kaip naktį. Turėjome nutraukti darbą. Užtemimas truko apie 15 minučių, bet žmonėse pasklido visokios pranašiškos, baisios kalbos... Turbūt bus jau „svieto pabaiga“, -sakydavo nusigandę žmonės. Tą vasarą ir daugiau buvo nesuprantamų gamtos reiškinių. Pavyzdžiui, raudoni stulpai pasirodė danguje... Žmonės tik pečiais trūkčiojo apie tai kalbėdami...“.

Karo akivaizdoje pojūčiai visuomet paastrėja. Kazys Girnius aprašė, kaip prieš karą Marijampolėje ir kitose pasienio vietovėse buvo atsiradę daug turkų kepyklų, kurių savininkai, anot jo, galėjo būti vokiečių šnipai.

O taip paskutinę Lietuvos vasarą nusakė Antanas Smetona: „Sustojo ramus kultūros gyvenimas, ir visa išklypo iš paprastųjų pažangos vėžių. Plienai ir ugnis naikina visa, kas buvo amžių prigaminta. Kur stovėjo turtingi miestai, tarpo gražiai įdirbti laukai, šiandien yra belikę nedėguliai su pelenais ir nuniokotos sodybos su griuvėsiais. Didis, dar ligšiol neregėtas karas suvirpino visą žmoniją. Pajuto jį ne vien tos šalys, kur eina kruvinoji gyvatos kova, bet visas pasaulis. Karo žinias gaudyte gaudome visi, baimės paimti laukiame nepaprastų atsitikimų, maža besirūpindami savo kasdieniais reikalais“. Pats Smetona, likęs Vilniuje, karo išvakarėse rūpinosi žurnalo „Vairas“ reikalais, o rudenį dalyvavo Laikinojo Lietuvių Komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti veikloje. Kaip vėliau patetiškai rašė Kazys Binkis, „artinosi karas [...] o jis gynė visos tautos bylą“.

Komiteto veikloje dalyvavo ir daugiau būsimųjų signatarų. Mykolas Biržiška, ši istorinį tarpsnį pavadinęs „Didžiuoju laiku“, karo išvakarėse užsiiminėjo Lietuvos socialdemokratų reikalais ir blaškėsi tarp įvairiausių politinių pozicijų. Po dešimties metų jis rašė: „Karas smarkiai paveikė mano psichiką-kėlė iki tol nejaučiamus, pasislėpusius mūsų istorijos įdirbtus jausmus“. Jis vykdė įvairius Vilniaus miesto dūmos įpareigojimus, susijusius su karo reikalais.

Žymiausias Lietuvos socialdemokratas Steponas Kairys dirbo Vilniaus vandentiekio ir kanalizacijos skyriaus vyriausiuoju inžinieriumi. Iki Pirmojo pasaulinio karo daugelyje Vilniaus miesto centrinių gatvių jau buvo įvesta vandentiekio sistema. Kaip rašė pats Kairys, „liko nekanalizuoti priemiesčiai: Šnipiškės, Saltoniškiei, Antakalnis, Užupis, „Naujas Svietas“, Žvėrynas. Jau buvo pastatyta siurblių stotis sukanalizuotam vandeniui pumpuoti už miesto į Panerius, kur buvo numatoma įrengti vandens

apvalymo įrengimai ir jau buvo pastatytas kanalas-kolektorius, kuris turėjo miesto kanalizuoatą vandenį nuvesti į Panerių valymo įrengimus. Valomųjų įrengimų statyba Paneryje nebuvo pradėta, todėl sukanalizuotas miesto vanduo buvo nuleidžiamas į Nerį atsarginiu kanalu“. Prasidėjus karui, visi darbai sulėtėjo, o galiausiai ir visai sustojo. Gyvenimo pabaigoje rašytuose atsiminimuose jis giliai atsiduso: „Vilniaus dvasia ir jo žmonės paliko manyje gilių, neišdildomų pėdsakų. Tai Lietuvos brangakmenis stebuklinguose gamtos rėmuose, išpuoštuose vingiais raitytos ir sidabru žėrinčios Neries su sodriai žaliuojančia ir vėjo banguojama miškų juosta upės slėnyje“. Galbūt senatvėje jo sąžinę ėmė graužti artėjančios nebūties chimeros, skaudžiai primindamos, į kokią poetinį peizažą kadaise buvo kanalizuojamos miesto atliekos.

Kitas inžinierius, lietuviškos spaudos organizatorius ir mecenatas Jonas Vileišis 1914 metais pradėjo rūpintis „pažangios pakraipos“ dienraščio „Lietuvos žinios“ leidimu, tačiau karo įvykiai sustabdė pradėtą darbą. Vėliau Vileišis tapo vienu iš lietuvių „Globos“ draugijos, padėjusios į tolimas Rusijos gubernijas perkeltiems Rytprūsių lietuviams, steigėju ir aktyviu jos nariu.

Įdomus jo brolio Petro Vileišio gyvenimo ir veiklos epizodas. Karo išvakarėse inžinierius Petras Vileišis, dirbdamas privačiose geležinkelio bendrovėse, statė geležinkelio tiltus Luhansko ir Donecko apylinkėse. Savo autobiografijoje apie statybos metus jis rašė: „Darbai Rusijoje ėjo normaliu keliu. Aš sugebėjau iš skolų išbristi ir jei ne bolševikai ir lenkai, tai būčiau galėjęs vėl Vilniun grįžti ir suardytą darbą iš naujo pradėti [...]“.

Pramonininkas Jonas Vailokaitis savo veiklą plėtojo Kaune. Su broliu Juozu jie buvo įkūrę prekybos ir pramonės draugiją, kuri turėjusi padėti paskolomis lietuviams, ketinantiems pirkti dalijamų dvarų žemes. Ji taip pat vykdė ir įvairias bankines operacijas. Iki Pirmojo pasaulinio karo draugija jau buvo nupirkusi keletą dvarų Suvalkijoje ir jų žemes spėjusi parduoti lietuviams ūkininkams. Prasidėjus karui jie netrukus draugiją perkėlė į Panevėžį, o vėliau į Vilnių.

Kaune savo spaustuvės darbu rūpinosi ir Saliamonas Banaitis. Jis atsiminimuose rašė: „1912 ir 1913 metus praleidau spaustuvėje. 1914 metų kovo mėnesį padariau santrauką padirbtų knygų mano spaustuvėje, radome vieną milijoną 3 000 egzempliorių. Liepos mėnesio metu laikraščiai kvepėjo paraku [...] Rugpjūčio 22 d. naktį aš nerimaudamas atsikėliau naktį pirmą valandą ir nuėjau spaustuvėn „Kovenski Telegraf“ pasižiūrėti, ką

rašo. Gatvėje buvo daug žmonių. Skubiai nuėjęs į spaustuvę perskaičiau laikraštyje paskelbtą mobilizaciją. Išėjęs į gatvę mačiau prie stulpų prilipdytus mobilizacijos skelbimus“.

Lenkas bajoras Stanislovas Narutavičius apie karą sužinojo savo dvare Brėvikiuose. Prieš tai jis bandė užsiimti politine veikla, ketindamas tapti Rusijos Dūmos nariu, tačiau netikėti įvykiai nutraukė jo politinę karjerą. Karą Narutavičius ketino praleisti savo dvare kartu su šeima. Tačiau jo giminės pasitraukė į Rusijos gilumą, tad ir jis nutarė žmoną ir vaikus išsiųsti iš Lietuvos. Pats Narutavičius karą praleido Brėvikiuose.

Bajoras Donatas Malinauskas rugpjūčio pradžioje dalyvavo Vilniaus Šv. Mikalojaus parapijos salėje inteligentų susibūrimė, kur buvo išrinktas Lietuvių Komitetas nuo karo nukentėjusiems šelpti. Malinauskas tapo vieno iš komitetų sekretoriumi, o mėnesio pabaigoje prisidėjo rengiant vadinamąją „Gintarinę deklaraciją“, kuri jo iniciatyva pasirodė leidiniuose „Novoje vremia“ ir „Viltis“.

Su pastaruoju leidiniu buvo susijęs ir Pranas Dovydaitis, kuris jame pradirbo visus 1914-tuosius. Jis dar buvo sumanęs leisti „Lietuvių kultūros ir visuomenės gyvenimo metraštį“, tačiau dėl kilusio karo negalėjo savo užmojo įvykdyti.

Aleksandras Stulginskis 1913 metais, baigęs Halės universitetą, buvo paskirtas Trakų apskrities Alytaus rajoniniu agronomu. Ištisus metus jis važinėjo po apylinkes ir skaitė švietėjiškas paskaitas įvairiomis žemės ūkio temomis. Kaip rašė savo atsiminimuose, „bet štai kilo didysis karas [...] Likau visam apskričiui vienų vienas agronomas ir persikėliau gyventi į Trakus“. Kiek vėliau atvyko į Vilnių ir, kaip ir kiti lietuviai inteligentai, įsitraukė į Lietuvių Komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti darbus.

Jurgis Šaulys karo išvakarėse dirbo finansininku Vilniaus žemės banke.

Jokūbas Šernas, 1914 metais baigęs Peterburgo universitete teisę, ėmė redaguoti „Lietuvos žinias“, o prasidėjus karui įsitraukė į Lietuvių Komiteto veiklą.

Kazys Bizauskas studijavo teisę Maskvos universitete, tačiau prasidėjus karui studijas nutraukė. Tais pačiais metais tapo laikraščio „Rygos garsas“ redaktoriumi.

Jeigu kalbėtumėm apie lietuvius kunigus, būsimočius Akto signatarus, tai jie įvairiose Lietuvos vietovėse kantriai ir stropiai dirbo ganytojišką darbą.

Vladas Mironas nuo 1910-tųjų iki 1914-tųjų darbavosi Valkininkuose. Greta pastoracinės veiklos jis rūpinosi ir pirmtakų pradėtu bažnyčios remontu, kurį užbaigė. Kaip rašė „Aušra“, klebonas „atnaujino, pagražino bažnyčią iš vidaus ir oro ir šventorių aptvėrė“. Tačiau metų pabaigoje jis buvo perkeltas į Daugų parapiją, kurioje ir pergyveno karo įvykius.

Kunigas Alfonsas Petrulis klebonavo Pivašiūnuose, kur ir praleido pirmuosius dvejus karo metus.

Kazimieras Šaulys dėstė Kauno kunigų seminarijoje.

Justinas Staugaitis 1912 metais atvyko į Pakuonį, kur išbuvo iki 1916-tųjų. Savo atsiminimuose jis rašė: „Pakuonyje tačiau neilgai teko man džiaugtis ramumu. Tais pačiais 1914 metais kilo Didysis karas. Su juo atėjo visa virtinė vargų ir sielvartų“. O štai dar viena būsimo Telšių vyskupo refleksija: „O kaip mes, lietuviai, žiūrėjome į karą? Viena vertus, karas mums buvo baisus. Juk mušis vokiečiai su rusais, vadinasi, Lietuvai teks būti karo lauku ir, žinoma, daug kentėti. Kita vertus, tikimasi po karo sulaukti šiokių tokių lengvatų, juk ir Rusijos-Japonijos karas jau buvo žymiai susilpninęs tuos varžtus, kuriais buvo mus surakinęs caras“.

1914-ųjų vasara buvo paskutinė lietuvių vasara Rusijos imperijoje. Žinoma, ji dar tvirtai stovėjo, aprėpusi pusę pasaulio, tačiau Lietuvoje formaliai jos administracinės valdžios jau nebuvo. Lietuvos valstiečiai kaip ir visais laikais ruošėsi rugiapjūtei, Lietuvos žydai miesteliuose ir toliau pardavinėjo žibalą bei silkes, o lietuviai inteligentai rengė tautos atgaivinimo planus. Po metų užėjo vokiečių kariuomenė, ir Mikalojų II pakeitė Vilhelmas II. O dar po kelių metų, kvepiant liepoms, į Lietuvos sostą sėdo Mindaugas II. Bet tai jau buvo visai kita vasara.

Pranešimas skaitytas 2014 m. liepos 15 d.